

Мултифункционален модел за унифицирано описание и достъп до уникални документи и специални колекции на културно наследство

Цветанка Панчева, Анета Дончева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Абстракт: Статията представя многофункционален модел за унифициране на описанието и достъпа до ръкописите, редките и ценни издания, обект на изследване в изследователските проекти „Ръкописното наследство на България от XV – XIX в. – неизследвани територии“ и „Ловеч в българското културно пространство.“ Моделът цели използването на пълните данни за отделни уникални документи и обособени специализирани колекции на културно наследство чрез представянето им в научни описи, библиографски указатели, електронни каталози и чрез пълнотекстово съдържание в дигитални библиотеки.

Ключови думи: ръкописи, минеи, библиографски записи, описи, каталози, дигитални библиотеки

Keywords: manuscripts, menaions, bibliographic records, inventories, catalogs, digital libraries

Dr Tsvetanka Pancheva is Professor in Faculty of Philosophy, Department of Librarianship, Scientific Information and Cultural Policy. The research fields in which she works are local history and local history electronic information; Bibliography; Digitization.

Dr Aneta Doncheva is an Associate Professor in Faculty of Philosophy, Department of Librarianship, Scientific Information and Cultural Policy. She has professional experience in the field of scientific and practical research of the organization and management of libraries, as well as in the administration and management of library and library activities.

В български институции на паметта – библиотеки, архиви, музеи, все още има отделни ръкописни колекции или техни съставни части, отнасящи се до специфичен подвид документи, които не са подробно описани и подобаващо представени в научен оборот чрез описи и електронни каталози. Проектите, свързани с ръкописното наследство на България в рамките на Проект „Наследство БГ“, дават основание да се обърне внимание върху необходимостта от изграждане на единен мултифункционален модел за описание и електронен достъп до това ръкописно наследство с цел неговото последващо интегриране в различни национални и международни информационни структури.

1. СПЕЦИАЛНИТЕ КОЛЕКЦИИ КАТО ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Проучването на отделни неизследвани ръкописни колекции (XV – XIX в.) в Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия (ЦИАИ), както и ръкописната сбирка (XIII – XIX в.) в Регионалния исторически музей (РИМ) – Ловеч, а също редки и ценни книги и периодични издания, предимно с

местно значение, съхранявани в Регионална библиотека „Проф. Беню Цонев“ (РБ) – Ловеч, открояха някои общи закономерности и проблеми, свързани с обработката, съвременното информационно осигуряване и достъпа до съдържанието на тези документи. Както е известно, всички подобни хранилища отделят от общите си фондове необичайно редки или изключително ценни, много стари, с особена форма или подбрани по друг белег ръкописи, книги, архивни документи или артефакти, които обособяват по видов, хронологичен, езиков или географски признак като специални колекции, изискващи специфични научни проучвания, подробно описание, каталогизация, определяне и спазване на редица условия за съхранение, читателски достъп до оригиналите, параметри за дигитализация, информационни услуги, форми за популяризиране.

Често отделните библиотеки, музеи и архиви се специализират в ограничени тематични области при формиране на своите специални колекции, за да разграничат и открият своята институция от другите, подобни на нея. Именно тези колекции се превръщат в един микрокосмос на цялата библиотека или музей. Те стават особен акцент в цялостната дейност на институцията точно заради значимата им културна и историческа стойност.

Изследванията ни показаха обаче, че изграждането на подобни колекции крие и много проблеми и трудности. Те са свързани основно с: – осигуряване на капацитет за задълбочено изследване, целящо идентифициране и определяне на уникалността на документите, защото в тези институции няма достатъчно квалифицирани специалисти в различни области на знанието; – необходимостта от ограничаване на достъпа и създаването на специални режими на ползване; – потребността от контролирането на физическата среда. Посочените обстоятелства често се превръщат в непреодолими пречки пред ръководствата на институциите и са причина за обричането на подобни документи и цели колекции на умишлена забрава. Като прибавим към това и необходимостта от организационни мерки и политики за развитието на добре фокусирани и дефинирани специални колекции, съответстващи на историческите традиции, мисията и цялостната политика на отделната институция, както и на нуждите на съвременния потребител на информация и знание, констатираме колко се усложнява работата с подобен род специални колекции.

2. РАБОТА СЪС СПЕЦИАЛНИТЕ КОЛЕКЦИИ

В проектите се работеше с разнообразни по вид документи в специалните колекции от отделните хранилища, които бяха в различен етап на изследване.

Славянските минеи в хранилището на ЦИАИ, както и ръкописите от епохата на Възраждането и РИМ – Ловеч, се идентифицират за първи път в рамките на проекта и на практика се цели да се въведат по-широко в научното пространство. Паметниците са описани изключително подробно и аналитично, включително разкриване съдържанието на празнични минеи от XV и XVI в., датировка, отразяване на извънтекстови бележки, писачи, особености на писмото, мастилата, украсата, подвързията и т.н. И тъй като тези сбирки са неизследвани, като голям принос по проекта отчитаме откриването на нови, непознати досега на научната ни общност ръкописи в ЦИАИ – 4 ръкописа от XIII в.; 1 ръкопис от XIV в. и 3 ръкописа от XV в. Цялата ръкописна сбирка на РИМ – Ловеч, не беше изследвана до момента и във връзка с работата по проекта за първи път беше подложена на сериозен анализ от палеографска и кодикологическа гледна точка като отделните ръкописи бяха подробно описани от учен със световно признание, член на екипа. Изследването ни потвърди и констатациите, направени в едно друго сериозно проучване, инициирано от Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА) и в проекта на „Национална стратегия и Програма за опазване и достъп до книжовното културно наследство“ в периода 2011 – 2013 г.¹ В тях се отбелязва, че „Идентифицирането на книжовното културно наследство е важно от гледна точка на неговото пълно представяне. Досега у нас са правени отделни опити чрез издаването на описи и съвместни издания, но за съжаление, това наследство е разпръснато в много библиотеки, в които липсва квалифициран персонал за тяхното идентифициране и описание“. Посочено е също така „че и регистрацията, и каталогизирането на документите, принадлежащи към културното наследство, не са пълни“². Именно отсъствието на учени с необходимата квалификация в посочените хранилища е причината съхраняваното там ценно ръкописно наследство да остане непознато.

Старопечатните, редки и ценни книги, съхранявани в РИМ – Ловеч, също създават

¹ *Natsionalna* 2013: 12-13.

² *Knizhovoto* 2011: 9-10.

трудности поради липса на специалисти с подходяща квалификация.

Книгите от наследството на известни личности в науката (техни трудове, както и книги с автографи, лични библиотеки и колекции), свързани с Ловеч в РБ – Ловеч, а също периодични издания с краеведски характер се оказаха на практика най-достъпните за работа документи. С направените проучвания се потвърди нашата хипотеза, че в регионалните институции на паметта, независимо от обхвата и обема на фондовете им, са налични колекции от уникални документи. Най-често срещани са краеведски колекции с особена стойност за града и региона, основно от книги и периодични издания, а понякога и от ръкописи, непубликувани документи, снимки, карти, плакати, пощенски картички, аудио- и видеодокументи, които в такава съвкупност не могат да бъдат намерени дори в най-големите ни библиотеки и архиви.

3. БИБЛИОГРАФСКИ ИЗДИРВАНИЯ

Във връзка с проекта „Ръкописното наследство на България от XV до XIX век – неизследвани територии“ беше извършено задълбочено библиографско издирване по отношение на наличието на славянски минеи в български и чуждестранни библиотечни колекции, а също отразяването им в научни описи, каталози, пътеводители, албуми. Отделно от това бяха открити и систематизирани публикации (книги, студии, статии, дисертации) върху славянските минеи, за да се представи чрез библиографията и състоянието на научните изследвания за конкретни славянски минеи, които български и чуждестранни учени оповестяват в книги, научни списания и сборници^{3,4}.

Важен акцент в библиографското издирване беше да се открият и прегледат ‘de visu’ налични български и чуждестранни методически издания, регламентиращи различни подходи при работа с ръкописни сбирки, а също електронни сайтове, дигитални библиотеки и др., в които подобни ръкописни паметници са представени с библиографски данни или пълнотекстово.

Солидна библиографска основа има и проектът, свързан с изследване на краеведското наследство, съхранявано в РБ – Ловеч, особено що се отнася до дарения и лични библиотеки на известни личности, родени в Ловеч, включително с извеждане на текстове на посвещения, данни за наличие на автографи, екслибриси, лични печати.

Извършените предварителни библиографски издирвания и работата със самите библиографирани източници са важно условие за по-нататъшната успешна работа по разкриване на съдържанието на изследваното ръкописно и книжовно наследство и адекватното отразяване на информацията за него в научни описи, издания и съвременни електронни информационни системи. Разглеждаме библиографиите и като база при ранжирането на приоритетите за бъдеща дигитализация на документи, включително и чрез ЦВП „Наследство БГ“.

4. СТРУКТУРА НА МУЛТИФУНКЦИОНАЛНИЯ МОДЕЛ

- *Библиографската основа на модела включва Част 6. Библиографски ресурси* от МЕТОДИКА за описание и разкриване на съдържанието на славянските ръкописни минеи; *Библиография* като отделен Елемент 18 от всяко конкретно описание от научния *Опис на славянски ръкописи (минеи)*; *Библиография* за специалните колекции с автографи на видни ловчалии от колекциите на РБ „Проф. Беню Цонев“ – Ловеч, и *Библиография* на местния периодичен печат на Ловеч и Ловешка област като част от местното книжовно наследство: 1886 – 1944 г.

- *МЕТОДИКА за описание и разкриване на съдържанието на славянските ръкописни минеи*, която е основата на мултифункционалния модел. Тя е разработената още в нашия първи проект „Ръкописното наследство на България от XV – XIX в. – неизследвани територии“ и е представена в електронната си версия като е апробирана във втория проект „Ловеч в българското културно пространство (Ръкописна сбирка от XIII – XIX в.)“.

- *Схеми на описания с различни изходи в зависимост от обхвата на елементите и подробността на данните за тях*

- *Схема за създаването на прецизен научен Опис на славянски ръкописи (минеи)*. В предложената схема се придържахме към следните основни, според нас, задължителни елементи за създаването на прецизен научен Опис на славянските ръкописни минеи: Тя е съобразена и с генералните изисквания за изготвяне изобщо на описи на славянски ръкописи. Схемата съдържа 20 елемента.

На всеки елемент е направена изключително подробна характеристика. На основата на създадената схема на описание и задължителните елементи в Методиката се предлагат по 3 броя примерни описания. Представени са основните структурни компоненти при оформ-

³ Hristova-Shomova 2018: 752.

⁴ Yovcheva 2014: 390.

- Елемент 1. Пореден номер в Описа
- Елемент 2. Заглавие и специално наименование на паметника
- Елемент 3. Датировка
- Елемент 4. Характеристика на писмовния материал, филиграноложки анализ
- Елемент 5. Физическо описание на паметника
- Елемент 6. Регистриране на актуалното състояние на книгата
- Елемент 7. Описание на подвързията
- Елемент 8. Анализ на писмото
- Елемент 9. Данни за мастилата
- Елемент 10. Анализ на украсата
- Елемент 11. Разкриване на съдържанието
- Елемент 12. Данни за неизвестни текстове
- Елемент 13. Данни за правописа и езика на паметника
- Елемент 14. Публикуване на бележката на книжовника
- Елемент 15. По-късни приписки
- Елемент 16. История на ръкописа
- Елемент 17. Данни за постъпването на книгата в съответното хранилище. Сигнатури (по-ранни и настояща)
- Елемент 18. Библиография
- Елемент 19. Показалци
- Елемент 20. Палеографски албуми

Фигура 1. Елементи за създаването на научен Опис на славянски ръкописи (минеи)

мление на опис на славянските ръкописни минеи – Увод; Описания на паметниците; Палеографски албуми; Показалци и таблици; Приложения.

• **Схема за стандартизиран библиографски запис** – създадена е, за да се осигури оптималното включване на описаното вече книжовно наследство (с възможност за добавяне на дигитално пълнотекстово копие – на по-късен етап) в информационни системи, основаващи се на международни стандарти. Това беше важно условие и за успешното мигриране на веднъж въведените в електронен порядък данни към обединени електронни каталози и дигитални библиотеки от ранга на Europeana, Manuscriptorium, World digital library и др. Подробно бяха проучени стандартизираните данни, специално за минеите, представени чрез машинночетимите формати MARC 21, UNIMARC, RUSMARC, COMARC (в която участват различен брой библиотеки от Сърбия; Босна и Херцеговина; Албания; Република Северна Македония; Черна гора; Косово и България). Разгледани бяха и възможностите за описанието им в съществуващи вече електронни каталози и дигитални библиотеки в България – чрез Репозиториума на Националната академична библиотечно-информационна система (НАБИС), в който са описани минеи от Центъра за Славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет и от Народна библиотека „Иван Вазов – Пловдив, а също чрез дигиталната библиотека на Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“. Изследвани бяха съответствията в отразяването

на едни и същи елементи от описания на ръкописи и по-специално минеи, както и пълнотата на представяне на данните от тези елементи в международния дигитален портал Европеана, които идват от различни доставчици на данни – проект Manuscriptorium; Руска държавна библиотека; Библиотека на Румънската академия на науките; библиотеката на Оксфордския университет (по-специално изследователската Bodleian Library) и др.

Направена беше сравнителна схема на описанията на минеите по отделни полета, според използваните стандартизирани библиографски записи и като най-пълно отговарящо на спецификата на схемата за научен опис беше възприето отразяването на подобни ръкописни паметници в България чрез Репозиториума на НАБИС. Предвидените полета в стандартизирания запис дават възможност за конкретизиране на важните елементи от записа, включително отнасящи се до пълнотекстови дигитализирани ресурси, превръщат го в нормативно контролиран запис.

• **Схема за запис в електронни каталози и дигитални библиотеки, направен на основата на стандартизирания библиографски запис**, който с различна степен на дробност може да се използва и за отразяване на данни за минеи в електронни каталози и за дигитални библиотеки. Неговите елементи, с варираща пълнота, присъстват и в проучените от нас, предимно чуждестранни, методически указания и препоръки за работа с ръкописни документи, печатни описи и каталози, електронни каталози и дигитални библиотеки. По-често обаче в

№	Елементи на описанието	Означение в НАБИС Репозиториум=Код на полето
1.	Название / специално наименование на паметник	Заглавие=245
2.	Физическа характеристика	Физическо описание на паметника=300: –Материал; – Брой листове; – Размери; –Формат
3.	Хартия	Вж.=340; Водни знаци=562
4.	Подвързия	Подвързия=563
5.	Писмо	Писмо; мастило; вид на материала=340 Информация за авторските права, Писач=542
6.	Мастило	Вж.=340
7.	Украса / миниатюри	Украса=500
8.	Съдържание	Съдържание=505
9.	Правопис, език	Език, правопис=546
10.	Бележки на писача / книжовниците	Бележки на писача; приписки=520
11.	Приписки / колофони	Вж.=520
12.	История на ръкописа	Историческа справка за притежание=561
13.	Библиография	Забележка за публикации за описвания документ=581
14.	Датировка	Дата=заглавие 245 с подполе \$f=245\$f Или=издателски данни260 с подполе \$c=260\$c
15.	Произход	Вж.=561
16.	Постъпление	Постъпление=541
17.	Сигнатура	Идентификатор / Сигнатура=001
18.	Пореден номер в Описа	Забележка за източника на описание=588
19.	Структура на службата (при химнографските материали)	Вж.=505

Фигура 2. Елементи на описанието – стандартизиран библиографски запис

№	Допълнително поле
1.	източник на каталожния запис=040
2.	код на езика – църковнославянски=041
3.	код на страната – bu=044
4.	редна дума, унифицирано заглавие=130
5.	изображения в електронен вид, брой, вид и големина на файловете=256
6.	вид на документа – manuscript=336
7.	забележка за ограничение на достъпа=506
8.	забележка за копие на описания документ=533 (напр. дигиталният обект е само за лично ползване)
9.	реставрация на оригинала=583

Фигура 3. Допълнителни полета – стандартизиран библиографски запис

българската и в международната практика на различни библиотеки, специално в електронните им каталози, елементите в описанието на минеи са по-малко и обхващат до 10 от посочените стандартизирани елементи, но съдържат отделни, само за каталожния запис, полета като: Редна дума, Име на колекцията, от която е съответният ръкопис, Класификационен индекс по УДК, Предметна рубрика, Идентификатор/индикация за наличие на дигитално копие (линк към пълнен текст) и др. Използва се и вариант, в който няколко полета от пълната схема за научен опис се обединяват в едно поле – Забележка. Данните, конкретно за минеите, в различните дигитални библиотеки почти напълно (с някои вариации на отразяване) се припокриват с посочената схема за стандартизиран библиографски запис, като в зависимост от информационната система, в която са внедрени има и специфични полета – например, отнасящи се само до данните в Европеана (доставчик на данните, използвани лицензни режими за авторскоправна регламентация, като *Creative Commons* и др.).

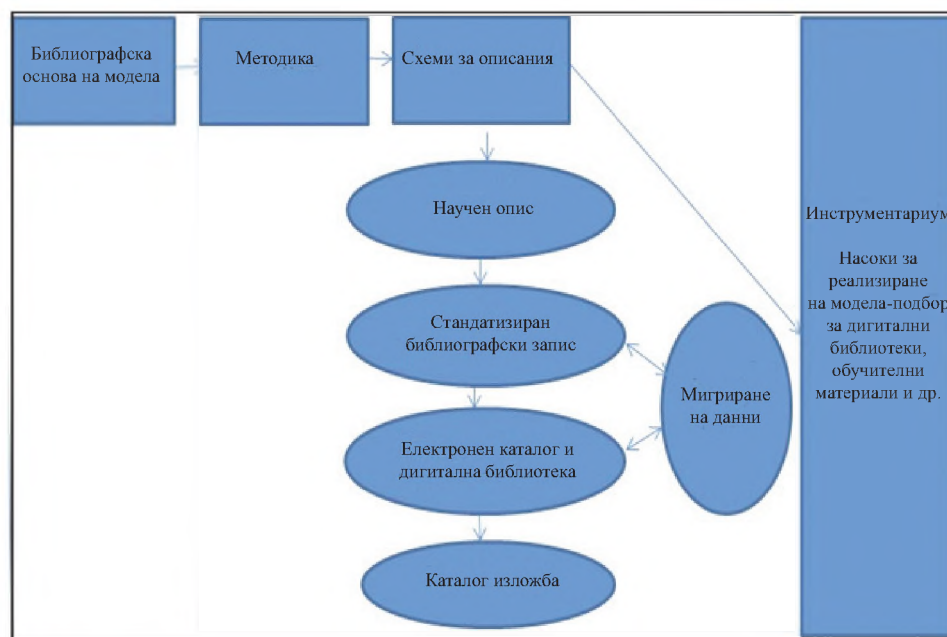
Проучени са и практическите възможности за интегриране на описанията на минеите от конкретния ни проект в НАБИС. Прегледани и адаптирани са полетата в Своден каталог НАБИС и в НАБИС Репозиториум, подходящи за описание на минеи и за изграждане на метаданните за пълнотекстовото им дигитално отразяване.

В организационен план присъединяването на описанията на минеите от ЦИАИ към НАБИС е приемливо, защото предлага възможност за сливане в един масив на колекции от минеи от няколко големи хранилища – на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет, на Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив и на ЦИАИ.

- *Схема на описание при съставянето на каталог за изложба е създадена, защото се предвижда при завършване на проекта да бъдат представени в изложба 22 характерни експоната от колекцията славянски минеи на ЦИАИ. Описанието на книжовните паметници в каталога на изложбата ще съответства на структурата на описанието, характерно за научен опис, като някои от елементите ще бъдат съкратени. Тук трябва да се посочи обаче, че като задължителен елемент на представянето ще изгъкнат анотациите.*

- *Насоки за реализиране на мултифункционалния модел*

За улесняване на работата сме изготвили **ИНСТРУМЕНТАРИУМ за представянето на ръкописни паметници (минеи) в електронни каталози и дигитални библиотеки**, в който се дават редица практически насоки за най-често използваните международни и европейски стандарти при участието на нашите библиотеки в Европеана; достъпа до дигитализирани документи и авторскоправни проблеми;

Фигура 4. Графично представяне на мултифункционалния модел

за организация на работата по създаването на подобни колекции в различните организации/институции, както и за възможности за обучение и менторство.

В разработваните проекти беше заложено идентифицирането и изследването на книжовни паметници, съхранявани в посочените в статията хранилища с цел въвеждането им в научно обръщение. Резултатите от тези проекти обаче имат по-дългосрочна перспектива и тя се свързва именно със: закрила на книжовното

историческо наследство, включително и чрез дигитализация; създаване на условия за включването му в различни електронни информационни системи; осигуряване на отдалечен достъп и използване на дигиталното съдържание на колекциите от разнородни категории ползватели и с различни цели; по-широкото разгласяване както на съдържанието на сбирките и на отделните документи в тях, така и на българските научни достижения в тази област чрез обобщена библиографска информация.

БИБЛИОГРАФИЯ

Hristova-Shomova 2018: *Hristova-Shomova, Iskra. Драготин миней: български ръкопис от началото на XII в., запазен като палимпсест в Драготиния апостол (НБКМ 880) [Dragotin miney: balgarski rakopis ot nachaloto na XII v. zapazen kao palimpsest v Dragotiniya apostol (NBKM 880)].* Sofiya.

Knizhovno 2011: Книжовното наследство в българските библиотеки: Резултати от проучване [Knizhovno nasledstvo v balgarskite biblioteki: Rezultati ot prouchvane]. – Sofiya. [online]. Available from: http://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf

Natsionalna 2013: Национална стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до него: Проект. [Natsionalna strategiya i programa za opazvane na knizhovno kulturno nasledstvo v bibliotekite i osiguryavane na dostap do nego: Proekt]. Sofiya. [online]. Available from: <https://www.lib.bg/publish>

Yovcheva 2014: *Yovcheva, Mariya. Старобългарският служебен миней [Starobalgarskiyat sluzheben miney].* Sofiya.

Multifunctional Model for Unified Description and Access to Unique Documents and Special Collections of Cultural Heritage

Tsvetanka Pancheva,
Aneta Doncheva

The article presents the work on two important projects, based on which new knowledge is created related to the disclosure of the content and features of the described primary sources – Slavonic menaia and other manuscripts and rare and valuable books from the Church-Historical and Archival Institute (CHAI) of the Bulgarian Patriarchate, from the Regional Museum of History (RMH) – Lovech and from the Regional Library 'Prof. Benyu Tsonev' (RL) – Lovech on the one hand, as well as with the proposal for the creation of a multifunctional model on the other hand. The model aims to use the same data on the content and specific features of documents for different purposes and offers specific approaches in building information resources to make them more useful for future research, more widely available, more adaptive in subsequent technological transformations.
